

Vzhodnoslovanski jeziki – ruščina, ukrajinščina, beloruščina

Aleksandra Derganc

Vzhodna slovanščina

Vzhodna slovanščina oz. stara ruščina je prednica današnje ruščine, beloruščine in ukrajinščine. Prvi jezikovni spomeniki segajo v čas prve vzhodnoslovanske države, Kijevske Rusije, ki je nastala približno na področju današnje Ukrajine, Belorusije in zahodnega dela evropske Rusije. Kijevska Rusija (Русь) je nastala s povezovanjem vzhodnoslovanskih, pa tudi nekaterih neslovanskih (ugrofskih, baltskih) plemen ob tedaj pomembni trgovski poti s severa Evrope do Črnega morja. Središče države je bil Kijev ob Dnepru, na severu pa je bilo pomembno mesto Novgorod. Slovanski govori na tolikšnem ozemlju niso bili čisto enotni, vendar so jih družile nekatere skupne jezikovne značilnosti, po katerih so se razlikovali od južne in zahodne slovanske jezikovne podskupine. Med najopaznejšimi je polnoglasje, npr. rus. *корова, золото, берег, молоко*, ukr. *корова, золото, берег, молоко*, brus. *карова, золата, бераг, малако*, sln. *kra-va, zlato, breg, mleko*. Konec 10. st. so vzhodni Slovani skupaj s krščanstvom dobili pismenost in verjetno z balkanskega prostora za svoj kulturni jezik tudi sorodno, a od govorjene vzhodne slovanščine nekoliko drugačno cerkveno slovanščino, z jezikom pa so sprejeli tudi črkopis – cirilico. Odtlej opazamo v vzhodnoslovanskih in kasneje staroruskih, staroukrajinskih in starobeloruskih besedilih prepletanje obeh jezikovnih elementov. V cerkvenih besedilih prevladuje cerkvena slovanščina, v posvetnih besedilih vzhodna slovanščina, v mnogih besedilih pa najdemo hibridni jezik. Med pomembnimi spomeniki v cerkveni slovanščini vzhodnoslovanske redakcije je *Ostromirov evangelij* (1056/57), zelo pomembna najdba so tudi pisma na brezovem lubju, odkrita v močvirni zemlji v Novgorodu in okolici. Gre za že okrog tisoč bolj ali manj ohranjenih, fragmentarnih in večinoma kratkih zasebnih zapisov iz obdobja 10./11.–14./15. st., ki predstavljajo verjetno najobširnejšo zbirko slovanskih zgodnjih zapisov v jeziku, ki zelo blizu govorjenemu.

V 13. st. Kijevska Rusija napadejo Mongoli/Tatari in zasedejo njen vzhodni del, medtem ko je zahodni del vključen v litovsko in kasneje poljsko državo. Določene jezikovne razlike se zaradi različne zgodovinske usode krepijo in tako od 14. st. govorimo o treh vzhodnoslovanskih jezikih (in narodih): ruščini, ukrajinščini in beloruščini.

1. Ruščina

Ruščino kot prvi jezik uporablja približno 130 milijonov Rusov, ki živijo v Ruski federaciji. Kot prvi jezik ali kot pomemben sporazumevalni jezik se ruščina uporablja tudi v državah nekdanje Sovjetske zveze (okrog 50 milijonov govorcev), v ZDA, Kanadi, Avstraliji, Izraelu in drugod. Ocenjuje se, da ruščino kot prvi ali tuji jezik govori po svetu od 250 do 300 milijonov ljudi, zato sodi med najbolj razširjene svetovne jezike in po številu govorcev prav gotovo najštevilčnejši slovanski jezik. Je uradni jezik OZN in mnogih drugih mednarodnih organizacij.

Narodna identiteta Rusov se je razvila na vzhodnem delu nekdanje skupne vzhodnoslovan-ske države, Kijevske Rusije, na ozemlju torej, ki je bilo tako ali drugače podrejeno Tatarom (do približno konca 15. st.) s političnim središčem v Moskvi. Moskovska kneževina (od 16. st. carstvo) se je nenehoma krepila in širila, v 16. st. se je začela širiti na vzhod, v Povolžje, h Kaspijskemu morju in v Sibirijo. V naslednjih stoletjih se je ruska država razširila do Tihega oceana, v srednjo Azijo, na Kavkaz (na vzhodu), prek Ukrajine in Belorusije pa do Poljske in baltskih dežel (na zahodu), zato govorimo o ruskem imperiju.

Reforme carja Petra I. (začetek 18. st.) spodbudijo nastanek državne uprave, izobraževanja, literature, znanosti, posvetne kulture po zahodnoevropskem zgledu sploh, za to pa je potreben enoten moderni ruski knjižni jezik, kar se je pokazalo že s sprejetjem modernizirane oblike cirilice (graždanka). Cerkvena slovanščina se umakne na ozko cerkveno področje. Sodobni ruski knjižni jezik se začne razvijati v 18. st., v tem procesu pa sodelujejo prevajalci, učenjaki, publicisti, jezikoslovci, literati. Pisec prve ruske znanstvene slovnice (1755) je M. V. Lomonosov, izdan je prvi akademski slovar ruščine (*Slovar' Akademii Rossijskoj*, 1789–1794). Sodobni ruski knjižni jezik je nastal na podlagi žive ruščine (moskovski govor), vase pa je vsrkal tudi mnoge prvine cerkvene slovanščine, prek prevodov in kulturnih vplivov tudi francoščine, nemščine, angleščine in drugih evropskih jezikov. Simbolično velja, da je uravnoteženo zlitje raznovrstnih jezikovnih prvin v svojih delih dosegel A. S. Puškin. V 19. st. ruski knjižni jezik razvijajo in bogatijo mnogi znanstveniki, publicisti, literati, med njimi Gogolj, Turgenjev, Tolstoj, Dostojevski, Čehov.

Oktobrska revolucija (1917) sprva nekoliko razrahlja norme ruskega knjižnega jezika, izvedena je tudi pravopisna reforma. Zaradi novega političnega ustroja države (Sovjetske zveze) so na obrobje potisnjene cele plasti leksike, v središče pa vstopajo nova poimenovanja. Vendar pa se med obema vojnama okrepi težnja po normiranju in večino časa obstoja Sovjetske zveze je pisna kultura dokaj strogo normirana, kar se po eni strani odraža v visoki stopnji pismene kulture, po drugi strani pa v zaviranju vdiranja nižjih jezikovnih plasti v knjižni jezik, kar otežuje spontano in ustvarjalno izražanje v knjižnem jeziku. Nastajajo avtoritetni jezikoslovni priročniki, npr. tri akademske slovnice (1952-54, 1970, 1980, skrajšana verzija 1989) in vrsta slovarjev. Po družbenih spremembah (začetek 90-tih let), tj. po razpadu Sovjetske zveze in nastanku Ruske federacije, se knjižna norma spet rahlja: pojavi se množica besed za poimenovanje nove zunajjezikovne realnosti in množica amerikanizmov, prav tako pa v javno sporazumevanje vstopajo nižje plasti leksike, slengizmi itd. Tem novostim sledijo slovarji slengizmov in nižje leksike. Iz nove jezikovne stvarnosti pa zajema tudi tradicionalni enozvezkovni razlagalni slovar S. I. Ožegova (od 1992 kot soavtorica navedena N. Ju. Švedova), ki je od izida (1949) doživel več kot dvajset novih izdaj in tako spremljal spremembe v ruskem knjižnem jeziku. Pomemben enozvezkovni razlagalni slovar ruskega jezika je *Veliki razlagalni slovar ruskega jezika* (1998) pod uredništvom S. A. Kuznecova. Med sodobnejša orodja za preučevanje ruskega jezika spadata spletni portal *gramota.ru* in *Nacionalni korpus ruskega jezika* (www.ruscorpora.ru).

Med opaznimi glasoslovnimi značilnostmi knjižne ruščine je akanje, tj. izgovor nenaglašene *a* in *o* bodisi kot *a* bodisi kot polglasnik. Zato se *гора* 'gora', *Москва* izgovarjata [gara], [maskva]. Akanje je značilno za južnoruska in srednjeruska narečja (kjer leži prestolnica Moskva), medtem ko severnoruska narečja ne poznajo akanja, ampak okanje, tj. nenaglašeni *o* izgovarjajo kot *o* (kot v slovenščini). Za ruščino so značilni mehki soglasniki pred sprednjimi samoglasniki, izgovor ruskih besed *лес* 'gozd', *день* 'dan', *семь* 'sedem' slišimo približno kot [ljes], [djenj], [sjemj].

8
II 822 1/4

Leitfaden
zur gründlichen Erlernung
der
russischen Sprache,
in
zwey Theilen.

Zum Nutzen russischer Lehranstalten und für Deutsche, sowohl
für Lehrer als zum Selbstunterricht,

Gram. II 140/1

von
Johann A. Schmidt,

öffentl. Lehrer der russischen und neugriechischen Sprache an der Universität
zu Leipzig, und amtlichem Uebersetzer bei dem Russ. Kaiserl. General-Consulat
im Königreich Sachsen.

10379 / /
Erster Theil.

Russische Sprachlehre.

Leipzig, 1831.

Verlag von Gerhard Fleischer.

In Commission bey Adolf Frohberger.

Slika 3: Schmidt, Johann Adolf Erdmann: *Leitfaden zur gründlichen Erlernung der russischen Sprache in zwei Theilen*. 1. Theil. Russische Sprachlehre. Leipzig: Fleischer, 1831.

РУССКАЯ
ГРАММАТИКА

АЛЕКСАНДРА ВОСТОКОВА,

ПО НАЧЕРТАНІЮ ЕГО ЖЕ СОКРАЩЕННОЙ ГРАММАТИКИ

ПОЛНѢе ИЗЛОЖЕННАЯ.

— *Рам. II 118*

ИЗДАНИЕ ДВѢНАДЦАТОЕ.

ЦѢНА ВЪ БУМАЖНОМЪ ПЕРЕПЛЕТѢ 75 КОП.

GREGOR KREK.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ИЗДАНИЕ КНИГОПРОДАВЦА Д. Ф. ФЕДОРОВА.

1874.

Slika 4: Vostokov, Aleksandr Kristoforovič: *Russkaja grammatika Aleksandra Vostokova po načertaniju ego že sokraščenoj grammatiki*. Izd. 12-e. S.-Peterburg: Izdanie knigoprodavca D. F. Fedorova, 1874.

II. Ukrajinsščina

Ukrajinsščina je prvi jezik Ukrajincev in državni jezik v Ukrajini. V Ukrajini in zunaj nje jo govori od 40 do 45 milijonov ljudi. Prva stoletja, ko je bil Kijev središče vzhodnoslovanske države (gl. Vzhodna slovanščina), deli ukrajinsščina razvoj z ruščino in beloruščino. Nekatere fonetične posebnosti kasnejše ukrajinsščine je opaziti že v najstarejših vzhodnoslovanskih besedilih.

Po napadu Mongolov/Tatarov na Kijevisko Rusijo (13. st.), je večji del današnje Ukrajine pripadel litovski državi, v kateri je stara ukrajinsščina (oz. beloruščina) služila kot uradovalni jezik (14.–16. st.).

Po združitvi Litve in Poljske ta stari uradovalni jezik postopoma izgubi veljavo, prihaja do polonizacije. V 17. st. se je po kozaškem uporu del Ukrajine pridružil moskovski državi, do oživitve ukrajinskega samozavedanja in literarnega ustvarjanja v ukrajinsščini pride konec 18. in v 19. st. Po delitvah Poljske (19. st.) se večji del Ukrajine znajde v ruskem, manjši pa v avstrijskem imperiju. Nekoliko večje pravice je ukrajinsščina dobila v avstrijskem delu (zlasti po 1848). F. Miklošič je štel ukrajinsščino za samostojni slovanski jezik, v ruskem imperiju pa so jo šteli za rusko narečje. Za prebujanje ukrajinske narodne zavesti in razvoj sodobne ukrajinsščine so med drugimi zaslužne naslednje osebnosti: I. Kotljarevski (1769–1838), T. Ševčenko (1814–1861), I. Franko (1856–1916), M. Kocjubinski (1864–1913), Lesja Ukrajinka (1871–1913).

V času Sovjetske zveze je Ukrajina dobila status republike, ukrajinsščina pa status glavnega jezika v republiki. Ukrajinsščina se je začela poučevati v šolah, širil se je tisk v ukrajinsščini, ustanovljene so bile znanstvene institucije za raziskovanje ukrajinsščine. Vendar so se razmere spreminjale od spodbujanja do zatiranja, zlasti v obdobju stalinizma. Vselej pa je bila v Ukrajini razširjena ruščina. Precej Ukrajincev ima za svoj prvi jezik ruščino, poleg tega zlasti na vzhodu in na jugu živi precej Rusov, tako da se ruščina še vedno široko uporablja. Največ se ukrajinsko govori na zahodu države. Po razpadu Sovjetske zveze in nastanku samostojne države (1991) postane ukrajinsščina državni jezik in njen položaj se krepi. Obstaja pa tudi suržik, mešanica ukrajinsščine in ruščine.

Za raziskovanje in normiranje ukrajinsščine skrbi zlasti Inštitut jezikoslovja A. A. Potebnje Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Med njegovimi publikacijami omenimo slovar in slovnico: *Словник української мови I–XI* (1970–1980) pod uredništvom I. Білодіда, *Сучасна українська літературна мова I–V* (1969–1973), *Український орфографічний словник* (2003). V rabi je cirilica z nekaterimi specifičnimi črkami, ki jih ruska cirilica nima (npr. *i*, *ï*). Cerkvena slovanščina je na ukrajinsščino vplivala manj kot na ruščino, pač pa je imela precejšen vpliv poljščina.

Ukrajinsščina za razliko od knjižne ruščine ne pozna akanja. Soglasnik *g* se izgovarja priporniško, kot zveneči *h*, tako se *gora* 'gora' izgovarja nekako [hora]. Ukrajinsščina pozna manj mehkih soglasnikov kot ruščina. Samoglasnika *o* in *e* sta se v zlogih, ki se končajo na soglasnik, razvila v *i*, npr. ukr. *кінь* 'konj', *піч* 'peč'. Pri nas se ukrajinska imena tradicionalno prevzemajo po njihovi ruski obliki, npr. *Lvov*, *Kijev* (rus. ЛЬВОВ, КИЕВ), kar se bo mogoče spremenilo in bomo začeli zapisovati *Lviv*, *Kijiv* (ukr. Львів, Київ).

FILOZOFSKA FAKULTETA V LJUBLJANI
ODD. ZA SLOVENISTIKO IN ODD. ZA SLAVISTIKO

грам II 732
(1. эк)

УКРАИНСЬКА ГРАММАТИКА

Slika 5: *Ukrainskaja grammatika*. Kiev: Naukova dumka, 1986.

НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ОСВІТИ УРСР

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

Лек. II 166

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
Київ 1946

Slika 6: *Ukrains'kyj pravopys*. Kyiv: Ukraïns'ke deržavne vydavnytvo, 1946.

III. Beloruščina

Beloruščina je poleg ruščine državni jezik v Belorusiji. Od približno 9,5 milijonov prebivalcev Belorusije se jih okrog 8 milijonov izreka za Beloruse, beloruščino obvlada približno 6 milijonov, kot jezik vsakodnevnega sporazumevanja pa jo uporablja manj kot pol prebivalcev Belorusije. Tako v javnem življenju kot v vsakdanjem sporazumevanju prevladuje ruščina.

Prva stoletja obstoja beloruščina deli z ukrajinsščino in ruščino (gl. Vzhodna slovanščina). Po napadu Mongolov/Tatarov na Kijevsko Rusijo (13. st.) je bilo belorusko ozemlje tako kot ukrajinsko večinoma vključeno v litovsko državo. Stara beloruščina (oz. ukrajinsščina) je v litovski državi služila kot uradovalni jezik (14.–16. st.), po združitvi Litve s Poljsko pa pomen in raba tega jezika upadata. Beloruščina živi v narečjih vasi in govorjenem jeziku prebivalcev manjših mest in nižjega plemstva, pomembnejše jezikovne položaje pa zasede poljščina.

Belorusija je po delitvi Poljske (konec 18. st.) prišla v sestav ruskega imperija. V mestih in med izobraženstvom sta tekmovali ruščina in poljščina, beloruščina pa bila jezik kmetstva in folklore. Začetki sodobne knjižne beloruščine segajo v 19. st., ko je natisnjenih nekaj del v beloruščini in o njej, pogosto le kot sredstvo za pridobivanje kmetstva na poljsko ali rusko stran. Med pomembnimi imeni omenimo književnika Dunin-Marcinkeviča (1808–1884), F. Boguševiča, brus. Bagaševiča (1840–1900), etnografa J. Karskega (1861–1900), leksikografa I. Nosoviča, brus. Nasoviča (1788–1877). Konec 19. st. je skoraj 6 milijonov ljudi izjavilo, da govorijo belorusko. Pomembneje se beloruska zavest krepi konec 19. in v začetku 20. st., ko delujeta pomembna avtorja Jakub Kolas (1882–1956) in Janka Kupala (1882–1942). Pojavilo se je več poskusov normiranja beloruščine, znana je slovnica B. Taraškeviča (1918). Po revoluciji je v okviru Sovjetske zveze nastala Beloruska sovjetska republika, v njej je bila beloruščina poleg ruščine (nekaj časa tudi poljščine in jidiša) uradni jezik. Normiranje beloruščine se je nadaljevalo, ustanovljene so bile znanstvene institucije, ki so skrbele za beloruščino. Vendar so se ob tem pojavljali tudi politični pritiski, ki so privedli k zbliževanju knjižne beloruščine in ruščine. Po 2. svetovni vojni se v Belorusiji po eni strani krepi rusifikacija, ki je potisnila beloruščino v podeželske šole in na humanistične fakultete, po drugi strani pa je bila napisana vrsta temeljnih jezikoslovnih priročnikov: M. B. Бірыла, П. П. Шуба, *Беларуская граматыка I–II* (1985–1986), *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы I–V* (1977–1984) pod uredništvom K. K. Атраховіча.

Po razpadu Sovjetske zveze se v samostojni državi sociolingvistični položaj beloruščine ni izboljšal. V državi obstajata dva uradna jezika – beloruščina in ruščina, beloruščina v glavnem izgublja proti ruščini. Zanimiv jezikovni pojav je trjasanka, mešanica beloruščine in ruščine, kjer prevladuje beloruska fonetika in slovnica ter ruska leksika; ta jezikovna varianta je značilna predvsem za starejše pokolenje. Uporablja se cirilica z nekaterimi specifičnimi črkami, ki jih ruska cirilica nima, npr. *i* in *ŷ*. Med glasoslovnimi značilnostmi beloruščine omenimo akanje, tj. izgovor nenaglašene *o* kot *a*. Akanje družijo beloruščino s knjižno ruščino, vendar se v beloruščini odraža tudi v pisavi, zaradi česar pisno beloruščino hitro prepoznamo: *свабoдa*, *Масквa*, *вaдa*, *гaрa* za rus. *свoбoдa*, *Мoсквa*, *вoдa*, *гoрa*, sln. *svoboda*, *Moskva*, *voda*, *gora*. Tudi beloruščina tako kot ukrajinsščina pozna priporniški izgovor *g*: *гaрa* 'gora' se izgovarja približno kot [hara], pozna t. i. dzekanje in cekanje: tam, kjer se v ruščini pojavljata mehka *d* in *t*, se v beloruščini pojavljata *dz* in *c*: *дзeнь*, *цixa* za rus. *дeнь*, *тиxo* 'dan', 'tiho'. Pri nas so se beloruska imena tradicionalno prevzemala v ruski podobi, npr. *Vitebsk* (rus. Витебск) za brus. *Вiцeбск* [Vicebsk].

FILOZOFSKA FAKULTETA V LJUBLJANI
ODD. ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI

Грам II 693
2

БЕЛАРУСКАЯ ГРАМАТЫКА

2

Slika 7: *Beloruskaja gramatyka*. Vyp. 2. Minsk: Navuka i tehnik, 1986.

FILOZOFSKA FAKULTETA V LJUBLJANI
ODD. ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI

Phil I 740

Л. І. Бурак
І. Л. Бурак

Сучасная Беларуская МОВА

*Арфаграфія
і пунктуацыя:
Практыкум*

Slika 8: *Burak, L. I., I. L. Burak: Sučasnaja belaruskaja mova. Arfagrafija i punktuacija. Minsk: Universitèckae, 1993.*